

ORIGINAL ARTICLE

levels and pillars of perception in historical houses based on Mulla Sandra's Substantial Motion (Case study: Haj Mosavver-ol-Molki, Zovelian and David houses in Esfahan)

Zahra Shahiagh¹, Parisa Hashempour^{2*}, Minou Gharehbaghlou³

1. Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
2. Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
3. Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Correspondence:
Parisa Hashempour

Email:
p.hashempour@tabriziau.ac.ir

Received: 29 Sep 2025
Accepted: 22 May 2026

How to cite:
Shahiagh, Z., Hashempour, P. & Gharehbaghlou, M. (2026). levels and pillars of perception in historical houses based on Mulla Sandra's Substantial Motion (Case study: Haj Mosavver-ol-Molki, Zovelian and David houses in Esfahan). SADRĀ'I WISDOM, 15(2), 49-68.
(DOI:[10.30473/pms.2026.75989.2160](https://doi.org/10.30473/pms.2026.75989.2160))

ABSTRACT

The objective of the present research, which is carried out as a case study on historical houses, is “to explain how the perceptual progression from the sensory level to higher levels of perception occurs within the fabric of these buildings, and to identify the key factors influencing this process.” The research method is descriptive-analytical and based on case study research. Within the scholarly literature, philosophical texts have been examined with reference to Mulla Sadra's doctrine of substantial motion, thereby clarifying the gradations of perception and the varieties of motion. Building on this interpretive foundation, the study investigates the role of motion across the perceptual stages manifested in three historic houses of Isfahan. The findings reveal that, alongside mosques, the architectural spaces of these historic residences possess the capacity to foster existential elevation, wherein the observer undergoes three interrelated forms of motion: visual, physical, and mental. These movements are structured within four interconnected stages: Pause, Transition, Union, and Unity. This spatial organization directs the observer's perceptual journey in accordance with Mulla Sadra's epistemological hierarchy, progressing from sensory to imaginative and ultimately to intellectual apprehension. The presence of light at the end of the corridor functions as a catalyst for initiating mental motion. Variations in symbolic cues and the intensity of mental experience across different settings demonstrate the congruence of architectural design with the primary function of each space. Nevertheless, the essential trajectory of perceptual progression—an ascent from sense to intellect—remains a shared and unifying principle across all examined cases.

KEYWORDS

movement, perceptual levels, material movement, Mulla Sadra, historical houses of Esfahan.

«مقاله پژوهشی»

جستاری در مراتب و ارکان ادراک در خانه‌های تاریخی مبتنی بر حرکت جوهری ملاصدرا (نمونه موردی: خانه‌های حاج مصورالملکی، زوولیان و داوید اصفهان)

زهره شاهی حق^۱، پریسا هاشم‌پور^{۲*}، مینو قره بگلو^۳

چکیده

هدف اصلی پژوهش حاضر، که در قالب یک مطالعه موردی بر روی خانه‌های تاریخی صورت می‌گیرد، «تبیین چگونگی وقوع سیر ادراکی از مرتبه حسی به مراتب بالاتر ادراک در کالبد این بناها و شناسایی عوامل کلیدی تأثیرگذار بر این فرآیند» است و روش آن، توصیفی-تحلیلی و موردپژوهی است. در ادبیات پژوهشی، به واسطه تحلیل متون فلسفی و با تکیه بر نظریه حرکت جوهری ملاصدرا، مراتب ادراکی و اقسام حرکتی تبیین شده و مورد واکاوی قرار گرفته است؛ در نهایت، با دیدی تفسیری و از طریق موردپژوهی، جایگاه حرکت در مراتب ادراکی سه خانه تاریخی اصفهان، مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج آن نشان می‌دهد که علاوه بر مساجد، در سه خانه تاریخی اصفهان، فضاهای معماری، پتانسیل ارتقای وجودی دارند و حرکت ناظر در آنها سه نوع حرکت بصری، فیزیکی و ذهنی را تجربه می‌کند. این حرکات در قالب چهار رکن "مکت" (فضای ورودی، شروع حرکت بصری)، "انتقال" (هشتی و دالان، شروع حرکت فیزیکی)، "وصل" (حیاط، زمینه‌ساز ادراک خیالی و عقلی) و "وحدت" (فضاهایی مانند حوضخانه و تالار) سازماندهی می‌شوند و ادراک ناظر را هم‌سو با مراتب ادراکی ملاصدرا از حسی به خیالی و سپس عقلی هدایت می‌کنند. حضور نور در انتهای دالان، محرک شروع حرکت ذهنی است. تفاوت در نشانه‌ها و اوج حرکت ذهنی در فضاهای مختلف (مانند مساجد و خانه‌ها) نشان‌دهنده تناسب طراحی با کارکرد اصلی هر فضا است، اما اصل سیر سلوک ادراکی (ارتقا از حس به عقل) در همه آنها مشترک باقی می‌ماند.

واژه‌های کلیدی

حرکت، مراتب ادراکی، حرکت جوهری، ملاصدرا، خانه‌های تاریخی اصفهان.

۱. گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران.
۲. گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
۳. گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران.

نویسنده مسئول:

پریسا هاشم‌پور

رایانامه:

p.hashempour@tabriziau.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۱

استناد به این مقاله:

شاهی حق، زهره؛ هاشم‌پور، پریسا و قره بگلو، مینو. (۱۴۰۵). مراتب و ارکان ادراک در خانه‌های تاریخی مبتنی بر حرکت جوهری ملاصدرا (نمونه موردی: خانه‌های حاج مصورالملکی، زوولیان و داوید اصفهان). دوفصلنامه حکمت صدرایی، ۶۸-۴۹، (۲)، ۱۴.

(DOI: 10.30473/pms.2026.75989.2160)

مقدمه

تحول و دگرگونی سرنوشت محتوم جهان هستی است و از این گذر، هر روز و هر لحظه پدیده‌ای نو پدیدار می‌شوند. در سنت کهن فلسفی نام این تغییر تدریجی و سیال حرکت نامیده شده است (بهاروند، صافحیان و عبایی کوپایی، ۱۴۰۱: ۲۳۵۶) و همهٔ تحولات عالم به علت سیال بودن آن از راه حرکت انجام می‌گیرد (شجاری، سلخی خسرقی و آصفی، ۱۳۹۶: ۷۶). ادراک افراد هرگز نمی‌تواند بدون حرکت و منفک از محیط و فضای پیرامونشان باشد (عسگری و فتحی، ۱۴۰۱: ۸۹). در این باره ملاصدرا با اثبات حرکت جوهری، حرکت را مختص شیئی می‌داند که سرپای وجودش فعلیت محض نباشد تا بتواند با خروج تدریجی از قوه به فعل درآید. ملاصدرا همچنین در بیان حرکت جوهری، حرکت در اعراض (ظاهر) را نمایش یا جلوه‌ای از حرکت در جواهر (باطن) می‌داند.

برای اینکه انسان به درستی به حقیقت فعلی جهان بیرون و جهان درون دست یابد، نیازمند وسیله است. معماری به‌عنوان ظرف زندگی انسان، با خلق فضاهایی که هم نمایشگر صورت بوده و هم بیانگر معنی، همواره نقش تسهیل‌گری را در این مسیر داشته است. معماری به‌عنوان فن طراحی محیط‌زیست بشر، پیوندی ناگسستنی با حرکت دارد. حرکت در معماری سنتی ما آینه تمام‌نمای توجه به صورت و معنا می‌باشد که هم باعث جابجایی ناظر می‌شده، هم چشمان او را به حرکت وا داشته و هم موجب حرکت در ذهن بیننده می‌شده است (شجاری، سلخی خسرقی و آصفی، ۱۳۹۶: ۷۶). در واقع در هر عصری، معماری محملی مناسب برای پاسخگویی به نیازهای مادی و معنوی جامعه محسوب می‌شود. در جوامع اسلامی، مساجد به‌عنوان شاخص‌ترین بنا در شهر، سهم اساسی در پاسخگویی به نیازهای روحی جامعه دارد. از بررسی آرای ادراکی فلاسفه عصر صفوی و انطباق آن با مراتب ادراکی در مساجد عصر صفوی، به این موضوع پی می‌بریم که معماری عصر صفوی، زبان گویای باورهای آن عصر است و سیر معنوی در مراتب ادراکی ملاصدرا را می‌توان در مساجد، به‌عنوان شاخص‌ترین معماری عصر صفوی مشاهده کرد (بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی، ۱۴۰۱: ۱۶۳)؛ اما با توجه به ضرورت توجه به خانه به‌عنوان مهم‌ترین جلوه معماری و اولین مکان در شکل‌گیری ابعاد وجودی انسان است که می‌تواند بستر اندیشه و فرهنگ آن جامعه باشد (دامیار و همکاران، ۱۴۰۲: ۶) و این واقعیت که نخستین حضور انسان در محیط‌های معماری و در فضای مسکونی شکل گرفته است و توانسته در دوران متوالی، همچنان گسترده‌ترین و

حیاتی‌ترین بستر در زندگی فرد را مهیا کند، پژوهشی مستقل در باب ادراک خانه‌های تاریخی، مبتنی بر سیر معنوی در مراتب ادراکی صورت نگرفته است و تنها چند نمونه مسجد در پژوهش‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. بنابراین پرسش اصلی مطرح در این پژوهش این است که چگونه سیر معنوی از ماده تا معنا در خانه‌های تاریخی نیز می‌تواند وجود داشته باشد و در صورت وجود چه عواملی بر این سیر معنوی تأثیرگذار است؟ این پژوهش قائل به تقدس خانه نیست، بلکه با فرض بر امکان ارتقای ادراک در فضای زیست روزمره، از طریق بازخوانش مباحث معرفتی ملاصدرا در فضاهای معماری، جایگاه مفهوم حرکت در مراتب ادراکی خانه را مورد واکاوی قرار داده و با پیگیری سیر ادراکی از مرتبه حسی به مراتب بالاتر آن در مراتب ادراکی ملاصدرا، سیر و ارتقای ادراک از ماده تا معنا را در خانه‌های تاریخی (خانه حاج مصورالملکی، زوولیان و داوید اصفهان)، مورد بررسی قرار داده‌اند.

۱- پیشینه پژوهش

به واسطه ماهیت بین‌رشته‌ای این پژوهش (فلسفه و معماری)، پیشینه پژوهشی این نوشتار در دو بخش تنظیم شده است که بخش نخست بر مبانی ادراکی ملاصدرا شامل مراتب ادراکی و نظریه حرکت جوهری به‌عنوان شاکله نظری پژوهش استوار است. ملاصدرا در کتاب الحکمة المتعالیة (پایه‌گذاری حرکت جوهری به مثابه رکن حکمت متعالیه)، رساله فی الحدوث (تبیین حدوث عالم با این نظریه)، الشواهد الربوبیة و مفاتیح الغیب (تأکید بر حرکت جوهری به‌عنوان اصل بنیادین هستی) به این مفاهیم پرداخته است. پژوهش‌های معاصر نیز با تأکید بر آرای او نشان می‌دهند که ادراک در سه مرتبه حسی (ادراک مادی)، خیالی (پل ارتباطی ماده و معنا) و عقلی (ساحت معنایی) سیر می‌کند (ریاحی و واسعی، ۱۳۹۰: ۹؛ عزیزی و ابراهیمی، ۱۳۹۷: ۹۴؛ تناج، ۱۳۹۳: ۱۸۹). در این فرآیند پویا که ذیل حرکت جوهری قرار دارد (تمیمی و فرامرز قراملکی، ۱۴۰۰: ۵۸)، ادراک حضوری مستلزم حرکت جوهری است (خانی و فرقانی، ۱۳۹۲: ۵۶-۵۷) و شناخت مادی تنها بخشی از ادراک تلقی می‌شود (مختاری، ۱۳۹۹: ۳۱). همچنین، ساحت معنا عامل اصیل ادراک و هدف نهایی این سیر تدریجی پیوسته است (ساجدی، ۱۳۸۹: ۵) که با حرکت استکمالی ذاتی از قوه به فعل آغاز شده، با خروج تدریجی از ماده، به تجرد تام و وصول به ملکوت عالم می‌رسد (بهاروند، صافحیان و عبایی کوپایی، ۱۴۰۱: ۲۳۵۶).

شاهیچراغی (۱۴۰۱) ادراک مساجد صفوی را در چهار رکن سکون، حرکت، وصل و وحدت تحلیل کرده‌اند که در مرحله وحدت، اتحاد ناظر با فضا، ارتقای ادراک از حسی به خیالی و عقلی را ممکن می‌سازد. همچنین طبق پژوهش بنی‌اسدی باغمیرانی و همکاران (۱۴۰۲)، در مراتب بالای حرکتی، ادراکات از امور مادی به لایه‌های باطنی معطوف می‌گردد.

بخش دوم پژوهش به سیر معنوی در مراتب ادراکی فضاهای معماری اختصاص دارد. شجاری، سلخی خسرقی و آصفی (۱۳۹۷) نظام ادراکی در معماری عصر صفوی را مستلزم گذار از ماده به معنا مبتنی بر آرای ملاصدرا می‌دانند. بمانیان و همکاران (۱۳۹۵) سیر عارفانه را کلید درک حقیقت معماری ایرانی معرفی می‌کنند. کلانتری و سعدوندی (۱۴۰۰) قوه خیال را ابزار سیر معنوی و اتصال به عالم معنا برمی‌شمارند. بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و

جدول ۱. پیشینه پژوهش (سیر معنوی در مراتب ادراکی در فضاهای معماری)

پژوهشگران	سال	عنوان مقاله یا کتاب	نتایج مرتبط
شجاری، سلخی خسرقی و آصفی	۱۳۹۷	«مراتب ادراک فضای سیال در مسجد جامع تبریز؛ با نگاهی به مفهوم حرکت در آراء ملاصدرا»	نظام ادراکی صفوی، مبتنی بر آرای ملاصدرا، ادراک حقیقی را وابسته به حرکت و گذار از ماده به معنا می‌داند.
شجاری و همکاران	۱۳۹۶	حرکت تکاملی نفس آدمی در فضای مسجد بر مبنای آرای ملاصدرا (نمونه موردی: مسجد کبود تبریز)	موفقیت یک اثر معماری زمانی است که فضا حالت خنثی نداشته و ناظر خود را متأثر و ترغیب به حرکت کرده و عنان چشم، پا و ذهن را از دستش خارج کند.
بمانیان و همکاران	۱۳۹۵	«انعکاس معانی منبعث از جهان‌بینی اسلامی در طراحی معماری»	معتقدند که حرکت و سیر عارفانه در حکمت معماری ایرانی است که سبب درک حقیقت فضاهای معماری می‌شود.
کلانتری و سعدوندی	۱۴۰۰	«تشکیک در منشأ شباهت آثار هنرهای اسلامی (براساس آراء ملاصدرا)»	قوه خیال را ابزاری برای سیر معنوی در مراتب ادراکی و عامل اتصال به عالم معنا تعریف می‌کند. به‌طوری که انسان در ابتدا کالبد فیزیکی را درک می‌کند، سپس معنایی عمیق‌تر در خیال او نقش می‌بندد.
بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهیچراغی	۱۴۰۱	«تبیین سیر ادراکی در مساجد عصر صفوی، از ماده تا معنا مبتنی بر آرای ملاصدرا (موردپژوهی: مسجد امام و مسجد شیخ لطف‌الله)»	با الهام از سیر ادراکی ملاصدرا، مساجد صفوی ادراک را در چهار رکن سکون، حرکت، وصل و وحدت محقق می‌سازند. هر رکن زمینه ارتقای ادراک را فراهم می‌کند: حرکت از طریق تداعی معانی و حرکت جوهری، وصل با شفافیت و نور، و وحدت با اتحاد ناظر و فضا. این سیر، مخاطب را از ادراک حسی به خیالی و سپس عقلی ارتقا می‌دهد.
بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهیچراغی	۱۴۰۱	«جستاری در مراتب ادراکی مسجد- مدرسه آقابزرگ کاشان، براساس نظریه حرکت جوهری ملاصدرا»	مساجد صفوی با الهام از ملاصدرا، ادراک را در چهار رکن سکون، حرکت (تداعی معانی/حرکت جوهری)، وصل (شفافیت/نور) و وحدت (اتحاد ناظر- فضا) از حسی به خیالی و سپس عقلی ارتقا می‌دهند.
بنی‌اسدی باغمیرانی و همکاران	۱۴۰۲	بررسی نقش حرکت در ارتقای ادراکی مساجد، مبتنی بر آرای معرفتی ملاصدرا (مورد پژوهی: مسجد حکیم)	طبق نظریه حرکت جوهری، حرکت ناظر در مساجد صفوی (مانند حکیم)، ادراک را از مراتب مادی به سمت درک باطنی و تکامل جوهر نفس ارتقا می‌دهد.

شده است و سیر ادراک در خانه‌های تاریخی در هیچ پژوهشی مورد مطالعه قرار نگرفته است که در واقع همین موضوع، نوآوری پژوهش حاضر می‌باشد. لازم به تأکید است که سیر ادراکی مورد نظر در این پژوهش، با سیر عرفانی یا عبادی به معنای خاص آن تفاوت دارد. این سیر، ناظر بر فرآیند ادراک انسان در مواجهه با فضاهای زیست روزمره است و بدون فرض قدسی بودن فضا، امکان ارتقای ادراک در بستر تجربه فضایی را بررسی می‌کند.

با توجه به بررسی مطالعات انجام گرفته در این دو بخش می‌توان دریافت در خصوص مراتب ادراکی و سیر از ماده به معنا مطابق با نظریه حرکت جوهری ملاصدرا، مطالعات و جمع‌بندی‌های مختلفی صورت گرفته، اما در بررسی آنها در معماری در چند نمونه مقاله فقط در بناهای مسجد به‌عنوان عالی‌ترین نمود معماری (مسجد جامع تبریز، مسجد کبود، مسجد حکیم، مسجد امام و مسجد شیخ لطف‌الله) و یک مورد مسجد-مدرسه (مسجد-مدرسه آقابزرگ کاشان) مطالعه

۲- روش پژوهش

تدریجی و جریانی تصویر می‌گردد (عرفانیان و رسا، ۱۳۷۶: ۲۹۸). از آثار این نظریه می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: اولاً وحدت عالم ماده: عالم ماده به عنوان یک واحد متحرک، در جریانی عمومی به سوی غایت نهایی (مبدأ هستی) در حرکت می‌داند. دوماً عالم ماده همواره در حال آفرینش لحظه‌به‌لحظه است و پیوسته فیض وجود را از مبدأ هستی دریافت می‌کند (شجاری، سلخی خسرقی و آصفی، ۱۳۹۷: ۱۶۲).

۲-۳- حرکت جوهری و سیر ادراک فضا

مسئله ادراک از مباحث جنجالی فلسفه است و جایگاه حرکت در آن پیشینه‌ای دیرینه دارد (ارشد ریاحی و واسعی، ۱۳۹۰: ۱۰؛ گنجور و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۸). ملاصدرا مبانی معرفتی خود را بر نظریه حرکت جوهری استوار کرده (ملکشاهی، ۱۳۷۶: ۲۷۸). او معتقد است ادراک در سه ساحت حس، خیال و عقل (سیر از ماده به معنا) رخ می‌دهد (حسینی‌شاهرودی و اسکندری، ۱۳۹۶: ۷۵). بر این اساس، تحول ادراکی نه در شیء خارجی، بلکه در جوهر نفس اتفاق می‌افتد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳: ۲۹۰-۳۶۶). نفس در حرکتی استکمالی از مراتب مادی گذر کرده، به مراتب باطنی می‌رسد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱: ۳۴۹). این فرآیند شامل، ابداع صورت حسی به مدد قوای حسی، خلق صورت مثالی با به‌کارگیری قوه خیال و درک عقلی در عالی‌ترین مرتبه می‌شود (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳: ۲۹۰-۳۶۶). بی‌آنکه واقعیت شیء دگرگون شود (بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی، ۱۴۰۱). حرکت جوهری با بالابردن ظرفیت وجودی ادراک‌کننده (گنجور، ۱۳۹۴: ۶۶-۶۷)، اساس جهان‌بینی صدرایی را شکل می‌دهد و بارزترین تجلی آن در سیر ادراکی فضاهای معماری مشاهده می‌شود (شجاری، سلخی خسرقی و آصفی، ۱۳۹۷: ۱۵۷).

فضاهای معماری نیازهای مادی و معنوی انسان را تأمین کرده، با ارتقای تدریجی ادراک به مراتب باطنی همراهند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۱). این سیر ادراکی را ملاصدرا به مراتب ادراکی تعبیر می‌کند. درک عمیق فضا مستلزم حرکت فیزیکی و ذهنی ناظر در فضا است؛ چراکه ادراک جامع بدون تجربه حرکتی ممکن نیست. برای دستیابی به درکی عمیق از فضاها، می‌بایست ناظر در فضا حرکت کند و پس از تجربه کردن حرکت‌های فیزیکی و ذهنی، مرتبه ادراکی خود را ارتقاء دهد (باغمیرانی، ۱۴۰۱: ۶۷).

۳-۳- مراتب مختلف حرکتی در ادراک فضا

ادراک معماری بدون حرکت فیزیکی (قدم زدن) غیرممکن است (زوی، ۱۳۸۷: ۴۹). سطح این ادراک به میزان حضور و حرکت فرد در فضا بستگی دارد و دریافت اولیه صرفاً سطحی و مادی است

تحقیق حاضر، کیفی با رویکرد تحلیلی-تفسیری و موردپژوهی است. در این پژوهش از مباحث معرفتی ملاصدرا بر پایه نظریه حرکت جوهری، به‌عنوان دست‌آویزی جهت تشریح جایگاه حرکت در ادراک فضاهای معماری، استفاده شده است. در ادبیات پژوهشی، از طریق تحلیل متون فلسفی و با عنایت به پژوهش‌های پیشین در باب حرکت در فضا، نخست مراتب حرکتی در فضاهای معماری، سپس نوع ادراکات در فضا بر پایه مراتب ادراکی ملاصدرا مشخص شده است. در ادامه عوامل موثر بر حرکت در فضای معماری تبیین شده است و در نهایت، در بخش تحلیل تجربی، از طریق موردپژوهی، نحوه ارتقای ادراک در سه خانه تاریخی مربوط به دوره صفوی اصفهان، در قالب چهار رکن مورد واکاوی قرار گرفته تا براساس آن در هر رکن، نوع حرکت و مرتبه ادراکی ناشی از آن حرکت در فضای خانه مشخص شود. با توجه به تعداد بالای خانه‌های مربوط به دوره صفوی در اصفهان سه خانه‌ی تاریخی حاج مصورالملکی، زوولیان و داوید به علت کامل‌تر بودن اطلاعات از میان خانه‌های مربوط به دوره صفوی این شهر انتخاب شدند.

۳- مبانی نظری

۳-۱- نظریه حرکت جوهری

یکی از قدیمی‌ترین مباحث عقلی، بحث حرکت است. حرکت را برخی به «غیریت» و «خروج از مساوات»، «خروج تدریجی شیء از قوه به فعل» و «کمال اول برای موجود بالقوه از آن جهت که بالقوه است» تعریف کرده‌اند (صدرالدین شیرازی، ۱۴۱۹ق، ج ۳: ۲۴-۲۶). از نظر صدرالمتألهین حقیقت حرکت، حدوث تدریجی است و بهترین تعریف حرکت عبارت است از اینکه جسم تمام حدود بین مبدا و منتهی را به صورت و حدت اتصالی استیفا کند (صدرالدین شیرازی، ۱۴۱۹ق، ج ۳: ۲۲ و ۳۱).

ملاصدرای شیرازی، فیلسوف برجسته شیعی سده یازدهم هجری، با تأکید بر اصالت وجود، تمام عالم طبیعت را مشمول تغییر و تحولی دائمی می‌داند (ملاصدرای شیرازی، ۱۲۸۲، ج ۳: ۶۶-۶۸) و هیچ حقیقت ثابت و پایداری را در جهان مادی محقق نمی‌انگارد. وی با بنیان‌گذاری حکمت متعالیه، نظریه حرکت جوهری را مطرح نمود (عرفانیان و رسا، ۱۳۷۶: ۲۹۸). حرکت جوهری، حرکتی ذاتی و درونی در اشیای مادی است که منشأ حرکت‌های ظاهری پدیده‌ها و موجب تغییر در ذات و جوهر شیء می‌گردد (ملکشاهی، ۱۳۷۶: ۲۷۸). پذیرش اصالت وجود، منجر به سیلان هستی می‌شود و وجود موجودات متحرک به صورت

۳-۳-۲- حرکت بصری: چشم انسان می‌تواند حرکت آزاد و سیال داشته باشد (بالایی اسکویی و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۷). وقتی که در نقطه‌ای از فضا به صورت ثابت ایستاده‌ایم؛ چشم‌ها حرکت داشته و از نقطه‌ای به نقطه دیگر تغییر مکان می‌دهند (شجاری، سلخی خسرقي و آصفی، ۱۳۹۷: ۱۶۸). حرکت چشم می‌تواند به صورت عمودی، افقی و دورانی باشد، این حرکت نقشی اساسی در درک فضا دارد. اما همچنان در این مرتبه، ادراکات به دلیل التفات به امور شکلی و حسی، در سطح مادی است (مهدوی‌نژاد و ناگهانی، ۱۳۹۰: ۲۴).

۳-۳-۳- حرکت ذهنی: تنها راه ادراک معماری، از طریق حرکت چشم و فیزیکی، نیست (بنی اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی، ۱۴۰۱: ۷۴)، بلکه می‌تواند چشمان و فیزیک مخاطب از حرکت باز ایستاده، و حرکت به مدد قوه ذهن و خیال وارد مرحله‌ای عمیق‌تری شود، که مربوط به معقولات معنایی است (آصفی، شجاری و سلخی خسرقي، ۱۳۹۶: ۸۳؛ مهدوی‌نژاد و ناگهانی، ۱۳۹۰: ۲۴). چراکه گاهی روح انسان‌ها درفضای خاصی هیچ‌گونه توجهی به بدن ندارد و خیالاتی را در ذهن متبادر می‌نماید و این حرکت، ذهنی است (شجاری، سلخی خسرقي و آصفی، ۱۳۹۷: ۱۶۸) و تحولی که در آن اتفاق می‌افتد به جای مختصات جغرافیایی، به مختصات ذهنی مخاطب برمی‌گردد و معنایی را در ذهن مخاطب متجلی می‌کند؛ این حرکت در واقع نشأت گرفته از احساس مخاطب به هنگام درک فضا است (بالایی اسکویی و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۷).

در این پژوهش، برای شناسایی عوامل تقویت‌کننده حرکت در بنا (اعم از حرکت کالبدی در فضا و حرکت معنایی و درونی مرتبط با سیر کمالی)، پژوهش‌های پیشین مورد مطالعه قرار گرفته است. خلاصه عوامل در جدول ارائه شده است.

(مسعودی، ۱۳۸۲؛ دری و طلیسچی، ۱۳۹۷). برای دستیابی به ادراک عمیق، توجه به امور فرامادی ضروری است (کلانتری و سعدوندی، ۱۴۰۰: ۱۵۰ و ۱۵۱). براساس نظریه حرکت جوهری، درک کامل فضا مستلزم گذار از ماده به معنا در ادراک است (شجاری، سلخی خسرقي و آصفی ۱۳۹۷: ۱۶۹) و این گذار شامل ابعاد عینی و ذهنی می‌شود و افراد با توجه به ظرفیت وجودی خود، در سیر تدریجی از درک مادیات به ساحت معنا حرکت می‌کنند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۱). این فرآیند با حرکت فیزیکی (قدم زدن) آغاز می‌شود (زوی، ۱۳۸۷: ۴۹) و با حرکت بصری (چرخش چشم برای مشاهده عینیات) ادامه می‌یابد (مهدوی‌نژاد و ناگهانی، ۱۳۹۰: ۲۴). عالی‌ترین سطح ادراک زمانی رخ می‌دهد که حرکت در حوزه ذهن اتفاق بیفتد (شجاری و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۱؛ مهدوی‌نژاد و ناگهانی، ۱۳۹۰: ۲۴).

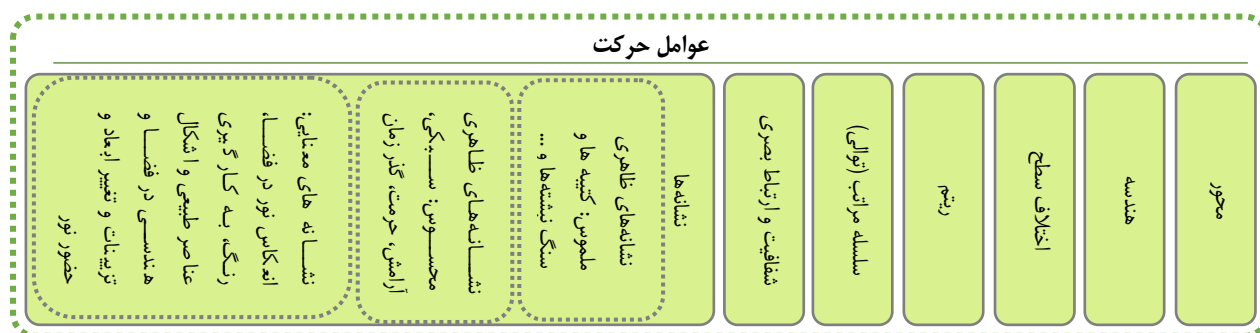
اصل حرکت در معماری هم در کالبد فیزیکی و هم در قالب ذهنی تجلی می‌یابد. بررسی خانه‌های تاریخی ایران نشان می‌دهد حضور ناظر در فضا، سه نوع حرکت را ایجاد می‌کند: فیزیکی (جابه‌جایی بدن)، بصری (پویایی دید) و ذهنی (تأمل معنوی) که کیفیت ادراک فضایی را ارتقاء می‌دهد (شجاری، سلخی خسرقي و آصفی، ۱۳۹۷: ۱۶۸؛ بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی، ۱۴۰۱: ۷۳ و ۷۴).

۳-۳-۱- حرکت فیزیکی: اصل و پایه حرکت فیزیکی جابه‌جایی مادی از نقطه‌ای به نقطه دیگر است، یعنی جابجایی جسم فرد در فضایی که توسط عناصر مادی قابل درک شده است (شجاری، سلخی خسرقي و آصفی، ۱۳۹۷: ۱۶۸). در این نوع حرکت، مخاطب برای درک فضا باید از مکانی به مکان دیگر جابه‌جا شود و جایگاه فیزیکی خود را تغییر دهد. خود این حرکت، به دو نوع جابه‌جایی افقی و جابه‌جایی عمودی قابل تفکیک است (بالایی اسکویی و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۶ و ۴۷).

جدول ۲. عوامل موثر بر حرکت در فضای معماری

نویسندگان و سال		عوامل حرکت
۱	مهدوی‌نژاد و ناگهانی، ۱۳۹۰	عوامل حرکت عبارت است از اختلاف سطح، محور، شفافیت و ارتباط بصری، ریتم، سلسله‌مراتب و هندسه
۲	شجاری، سلخی خسرقي و آصفی، ۱۳۹۷	سه خاصیت فضایی پویایی (هندسه، محور، توالی)، سیالیت (نور/ سایه، اختلاف سطح، ریتم) و مکث (نشانه‌های ملموس، محسوس، معنایی)، سه حرکت فیزیکی، بصری و ذهنی را در ناظر ایجاد می‌کنند.
۳	شجاری، سلخی خسرقي و آصفی، ۱۳۹۶	مساجد سنتی دارای سه ویژگی فضایی انسجام (هندسه/ محور/ توالی)، پویایی (نور/ سایه/ اختلاف سطح/ ریتم) و نشانه‌شناسی است که به ترتیب با حرکات فیزیکی، بصری و خیالی ناظر مرتبط‌اند.
۴	اسلام‌پور، میرریاحی و حبیب، ۱۴۰۰	در خانه‌ها عناصر مختلف کالبدی از جمله اختلاف سطح، محوریت، شفافیت، ریتم و سلسله‌مراتب (باز، نیمه‌باز و بسته)، علاوه بر نمایش حرکت کالبدی در فضاها، به سیر کمالی و حرکت درونی و معنایی در فضاهاست، اشاره می‌کنند.
۵	بالایی اسکویی و همکاران، ۱۴۰۱	عوامل موثر بر انواع حرکت فیزیکی، بصری و ذهنی به ترتیب عبارتست از سلسله‌مراتب، هندسه، نور و روشنایی.

(تقارن، تعادل)، حرمت (ورود غیرمستقیم) و گذر زمان (دریچه‌ها) برگرفته از عوامل مهدوی‌نژاد و ناگهانی (۱۳۹۰)، و (۳) نشانه‌های معنایی که تجلی معنا را در کالبد، نور و تزئینات (اسلام‌پور، میریاحی و حبیب، ۱۴۰۰) متجلی در مفاهیمی چون ذات الهی (انعکاس نور)، کثرت در وحدت (هندسه، عناصر طبیعی، تجزیه نور و رنگ) و تقدس (تغییر ابعاد، نور) می‌دانند (بالالی اسکویی و همکاران، ۱۴۰۱). پژوهش حاضر تمامی این مولفه‌ها را پوشش می‌دهد و نمودار زیر عوامل موثر در حرکت‌های مختلف است.

نمودار ۱. عوامل موثر بر حرکت در فضای معماری

۳-۴- ارکان ادراک در فضا

در این فرایند تدریجی ادراک (از ماده به معنا)، می‌توان برای شرح سیر ادراکی، ارکانی تبیین کرد که شامل چهار رکن مکث (سکون)، انتقال (حرکت)، وصل و وحدت است (بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی، ۱۴۰۲: ۷۵) که در زیر به شرح آن پرداخته شده است: ۳-۴-۱- رکن مکث یا سکون: ناظر در این رکن، با رؤیت کالبد تحت تأثیر تزئینات مادی و کالبدی است. در این رکن ادراکی، فرد فارغ از هرگونه درک باطنی و معنایی از فضای معماری است (سلیمانی شیجانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۲-۶۳)؛ در نتیجه هیچ ارتقاء و حرکتی صعودی در ادراک وی وجود ندارد، زیرا آنچه که با ادراکات ناظر قرین است، ابعاد مادی فضا است؛ و هیچ بعد معنایی در ادراکات ناظر فعال نیست (بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی، ۱۴۰۱: ۷۵).

۳-۴-۲- رکن انتقال (حرکت): فضا به عنوان جوهره معماری، دارای دو بُعد کالبد (مادی) و معنا (متافیزیکی) است. ادراک حقیقت فضا مستلزم گذر از سطح مادی و ورود به ساحت معنایی است (شجاری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷۰). این ادراک در مرحله حس متوقف نمی‌شود؛ بلکه با مشاهده کالبد و تزئینات، صورت‌های حسی وارد ذهن شده (کلاتری و سعدوندی، ۱۴۰۰: ۱۵۰) و به مدد قوه

خیال و تداعی معانی، در ذهن ناظر تکامل می‌یابد. این سیر ادراکی مبتنی بر مبانی معرفت‌شناختی فلاسفه اسلامی مانند ملاصدرا است (بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی، ۱۴۰۱: ۷۵).

۳-۴-۳- رکن وصل: فضاهای تهی با حذف ماده، از طریق شفافیت، نور الهی را جذب می‌کنند و محملی برای تجلی رکن وصل می‌شوند (نقره‌کار، ۱۳۹۲؛ بمانیان و عظیمی، ۱۳۹۵؛ احمدی، ۱۳۹۱: ۱۳۴). این نور حقیقت فضا را آشکار و هویدا ساخته و تمثیلی از وجود الهی است. شفافیت فضا ابتدا ادراک خیالی ایجاد می‌کند، اما حضور نور با فعال‌سازی عقل، ناظر را به ادراک عقلی (وصل) می‌رساند (بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی، ۱۴۰۱: ۷۵).

۳-۴-۴- رکن وحدت: اگر در پس ادراک حسی از فضاهای معماری، معانی پنهانی وجود داشته باشد، در این رکن هر فرد می‌تواند با توجه به سعه وجودی خودش (سلیمانی شیجانی، خاکپور و رئیس سمیعی، ۱۳۹۳: ۶۲؛ سلیمانی دره‌باغی، ۱۳۹۸: ۱۶۰)، به بالاترین مرتبه ادراکی، به ادراک عقلی دست پیدا کند.

موردپژوهی

عصر صفوی دوره طلایی اندیشه شیعی است که فرصت بروز در معماری آن عصر را پیدا کرده است و سیر در مراتب مختلف ادراکی

(کیانی و مدنیان، ۱۳۹۴: ۲؛ حاجی قاسمی، ۱۳۷۷: ۵۰) و در جدول زیر سیر ادراک در این خانه مورد بررسی قرار گرفته است.

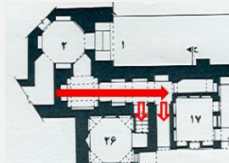
شکل ۱. خانه حاج مصورالملکی اصفهان

یکی از موضوعات، تأمل برانگیز در اندیشه فلاسفه شیعی عصر صفوی از جمله ملاصدرا است (بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی، ۱۴۰۱: ۱۶۳). با توجه به این که موضوع اصلی پژوهش مطالعه سیر ادراک در خانه‌ها می‌باشد، انتخاب سه خانه تاریخی حاج مصورالملکی، زوولیان و داوید مربوط به دوره صفوی هدف پژوهش قرار گرفت.

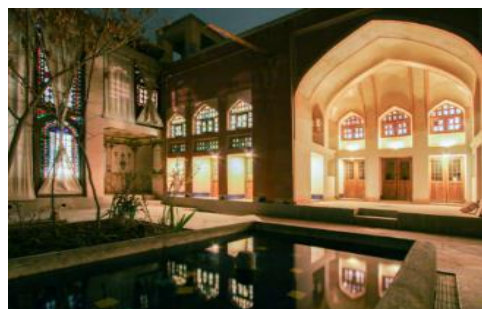
خانه تاریخی حاج مصورالملکی (هنرمند نامدار ایران) در محله نو اصفهان، بنایی ارزشمند با قدمتی حدود ۲۶۰ سال است. این هنرمند خانه را حدود سال ۱۳۳۰ خریداری و تا پایان عمر در آن سکونت داشت. فضاهای خانه در چهار سوی یک حیاط مستطیل شکل قرار دارند

جدول ۳. انواع حرکت و ارکان ادراکی در خانه حاج مصورالملکی

مکث	انتقال	وصل	وحدت
حرکت بصری	سردر و ورودی	هشتی و دالان	
	ریتیم: ریتیم موجود در مصالح و تزیینات به کار رفته در بدو ورود باعث مکث و حرکت چشم		
	شفافیت و ارتباط بصری: دید به در و فضای هشتی باعث مکث و حرکت چشم به سمت آن		
حرکت فیزیکی	دالان	حیاط	هندسه: هندسه طویل و مستطیل شکل باعث ایجاد حرکت در طول حیاط
	ریتیم: حرکت چشم از طریق ایجاد ریتیم به وسیله تکرار در طاق‌بندی‌های دیوار دالان (تکرار مدول)	هندسه: هندسه طویل و مستطیل شکل باعث ایجاد حرکت در دالان و رسیدن به حیاط	
	محور: اهمیت دادن به محور طولی با قرار دادن سه طاق‌نما و		

مکث	انتقال	وصل	وحدت
	انشعاب دو مسیر چرخش از آن عامل مهمی در جهت تشدید حرکت افقی سلسله مراتب (توالی): عدم وجود عناصر مطلقا هم ارزش (دالان فضای ارتباط دهنده بین هشتی و حیاط) باعث حرکت افقی	ریتیم: ریتیم بازشوها و مصالح جداره‌ها محور: تقویت محور توسط حوض و درختان، تاج منهنی شکل در نمای روبه‌رو و قرارگیری حوض در انتهای محور، ایجاد شفافیت و تداوم بصری 	
		حیاط	تالار
		نشانه‌های ظاهری محسوس: شفافیت، سبکی و خالی شدن از ماده و حضور نور و توجه به بعد زمان و زمان‌بندی که جزء سرشت هستی و از مفاهیم مرتبط با پدیدارشناسی است، در حیاط این خانه به واسطه‌ی حضور طبیعت و ارتباط مستقیم انسان با آن در نمایش تغییرات روز و شب، فصل و ماه، روشنایی و تاریکی، خود را جلوه می‌دهد. 	نشانه‌های ظاهری محسوس: رنگ‌های روشن، آینه‌کاری و ارسی پنج‌دهنه (ایجاد دید به حیاط و حس گذر زمان)، حس سبکی و گشایش القا می‌کند. تقارن، تعادل ایستا و طراحی مسیر ورودی، موجب حس آرامش و حرمت می‌گردد. نشانه‌های معنایی: اشکال هندسی و مقرنس‌ها در سقف، با نمایش کثرت در وحدت، معنا می‌افزایند. رنگ نیز (تجلی نور واحد در طیف‌های متنوع) نماد این اصل است. نور طبیعی با سایه‌روشن، فضاهای پر و خالی، و انعکاس، فضایی قدسی خلق می‌کند که نماد تجلی الهی است. ارتفاع زیاد تالار حس تعالی را تقویت می‌کند.
			حوضخانه
			نشانه‌های ظاهری محسوس: رنگ سفید، آب و بازشوهای سقف و دیوارها، حس سبکی، دید به فضای باز و گذر زمان ایجاد می‌کنند. تقارن و تعادل بالا نیز حس آرامش و حرمت می‌بخشد. ورود به

مکث	انتقال	وصل	وحدت
			حوضخانه نیز پس از عبور از حیاط و فضای طراحی‌شده، تدریجی است نشانه‌های معنایی: به‌کارگیری چهارطاقی و مقرنسکاری به‌ویژه در سقف به فضا بار معنایی بخشیده و بر اصل کثرت در وحدت تاکید دارد. حضور بی‌واسطه نور از جنبه‌های قداستی دریافت حقیقت الهی در این فضاست چراکه استفاده از رنگ‌های روشن (رنگ زمینه سفید دیوارها) و دعوت نور طبیعی به فضا، منجر به ایجاد سایه-روشن، فضای پر و خالی و انعکاس نور در فضا و آب می‌شود. در کنار تأثیرات نور تغییر ابعاد در مرکز و ارتفاع زیاد فضا از نشانه‌های توجه و هدایت به سمت بالا و تعالی در این فضاست.
			

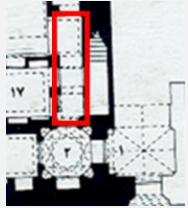
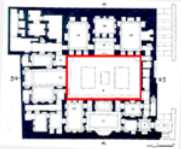

شکل ۲. خانه زولیان (پلشیر) اصفهان

خانه زولیان (پلشیر)، متعلق به لئون وکیل‌الدوله (کاردار سفارت انگلیس در اصفهان که در دوره‌ی قاجار) در محله تبریزی‌های اصفهان، با حیاطی حاوی ارسی، گوشواره، ایوان، حوض و باغچه، فضای اصیل دارد (قانعی و شیخ‌الاسلام، ۱۴۰۲: ۶۹) و در حال حاضر اختصاص به یک شرکت معماری دارد.

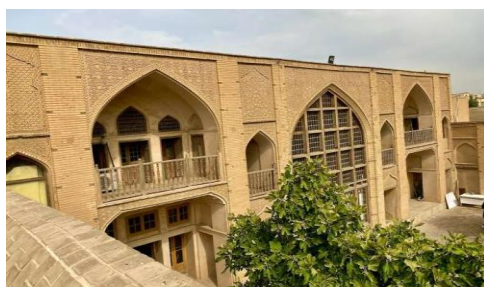
جدول ۴. انواع حرکت و ارکان ادراکی در خانه پلشیر یا زولیان

مکث	انتقال	وصل	وحدت
سررد و ورودی	هشتی و دالان		
ریتیم: ریتیم موجود در مصالح و تزئینات و قاب‌بندی‌های جداره و فرورفتگی و بیرون‌زدگی متناوب طاق و قوس‌های جداره در قبل از ورود باعث مکث و حرکت چشم 	شفافیت و ارتباط بصری: اختلاف نوری زیاد بین فضای هشتی و بیرون به خاطر بازشوهای کم و اغلب سقفی حرکت چشم به سمت مسیر منتهی به روشنایی و دیدن حیاط 		

		 شفافیت و ارتباط بصری: دید به در و فضای هشتی باعث مکث و حرکت چشم به سمت آن.	
	هیشتی هندسه: هندسه مستطیل شکل باث ایجاد چرخش از مسیر ورود و طی طول هیشتی و ورود به دالان دالان هندسه: هندسه طویل و مستطیل شکل باعث ایجاد چرخش از هیشتی به سمت دالان و حرکت در دالان و رسیدن به حیاط سلسله مراتب (توالی): عدم وجود عناصر مطلقاً هم ارزش (دالان فضای ارتباط دهنده بین هیشتی و حیاط) باعث حرکت افقی	حیاط هندسه: حیاط مستطیلی باعث حرکت در طول آن و نزدیک شدن به ایوان ریتم: ریتم به وسیله پنجره‌ها، درها و قاب بندی و مصالح محور: تقویت محور توسط حوض و باغچه‌ها- آب در کنار محور منتهی به ایوان باعث جهت دهی و حرکت می‌شود. ایوان شفافیت: دعوت کنندگی و حرکت به سوی بنا. ایوان نقش عنصری شفاف را در معماری بازی می‌کند ایوان برای دسترسی به تالار و سه دری 	حرکت فیزیکی
	حیاط نشانه‌های ظاهری محسوس: حضور نور بعد از عبور از فضاهای تاریک، خالی شدن از ماده و شفافیت، سبکی و توجه به بعد زمان 	سه دری نشانه‌های ظاهری محسوس: سفیدی دیوارها، روزن‌ها و بازشوهای مرتفع، با ماده‌زدایی، سبکی و دید به حیاط، گذر زمان را القا می‌کنند. تقارن و تعادل و با ورود تدریجی از ایوان، آرامش و حرمت می‌آفرینند.	حرکت ذهنی

نشانه‌های معنایی: سقف قوسی، نگاه را به سمت بالا هدایت می‌کند. نور فراوان از پنجره‌های بلند، با آفرینش سایه-روشن و انعکاس، به فضای مادی جنبه‌ای غیرمادی بخشیده و تجلی ذات حق را بازمی‌تاباند.				
تالار	ایوان			
نشانه‌های ظاهری محسوس: رنگ‌های روشن، روزن‌ها، قاب‌های مرتفع و ارسی سه‌دهنه، با ایجاد سبکی، گشایش و دید به حیاط، گذر زمان را القا می‌کنند. تقارن، تعادل و ورود تدریجی از فضای طراحی‌شده، آرامش و حرمت می‌آفرینند.	ایوان در این خانه بهعنوان فضای نیمه‌باز و یکی از مهم‌ترین فضاها علاوه بر تأکید به ارتباط با طبیعت و آسمان، در بیان شفافیت، کاستن از ماده، گسترش فضایی و تقویت حضور آسمان نقش مهمی دارد.			
نشانه‌های معنایی: نور تجزیه‌شده در ارسی با اشکال طبیعی فضا را سبک و مادیت آن را کاسته، و با نقوش به‌ویژه در سقف، جایگاه حق و وحدت در کثرت را یادآور می‌شود. نور، نماد قداست و دریافت حقیقت الهی است؛ چراکه رنگ‌های روشن و نور طبیعی با آفرینش سایه-روشن و انعکاس، فضایی روحانی می‌سازند. تغییر ابعاد در غرفه‌ی ستون‌دار شاهنشین و ارتفاع بلند تالار، نماد تعالی در این فضا است.				
				

گوشوار				
نشانه‌های ظاهری محسوس: رنگ‌های روشن و یک بازشوهای رو به تالار و دیگری به حیاط، با ایجاد دید به حیاط و القای گذر زمان، حس سبکی پدید می‌آورند. نشانه‌های معنایی: نقوش سقف و دیوار با نورگیری پنجره‌ها، بازتاب تجلی ذات حق‌اند.				

شکل ۳. خانه داوید اصفهان

خانه داوید در محله جلفای اصفهان (متصل به خانه سوکیاس و نزدیک کلیسای میناس)، بنایی صفوی متعلق به یک کشیش مسیحی در قرن ۱۷ میلادی است. با وجود تغییرات قاجاری، هسته اصلی صفوی باقی مانده است. امروز زیر نظر سازمان میراث فرهنگی، به دانشکده حفاظت و مرمت دانشگاه هنر اصفهان تبدیل شده است.

جدول ۵. انواع حرکت و ارکان ادراکی در خانه داوید

مکث	انتقال	وصل	وحدت
سردر و ورودی ریتیم: ریتیم موجود در مصالح و تزیینات به کار رفته در بدو ورود باعث مکث و حرکت چشم 	هشتی شفافیت و ارتباط بصری: اختلاف نوری زیاد بین فضای هشتی و بیرون به خاطر بازشوهای کم و اغلب سقفی حرکت چشم به سمت مسیر منتهی به روشنایی و دیدن حیاط 		
دالان ریتیم: حرکت چشم از طریق ایجاد ریتیم به وسیله تکرار در طاق‌بندی‌های دیوار دالان (تکرار یک مدول)	دالان شفافیت و ارتباط بصری: دید به در و فضای 		

حرکت بصری

			هشتی باعث مکث و حرکت چشم به سمت آن	
	حیاط هندسه: هندسه مستطیل شکل باعث ایجاد حرکت در حیاط و رسیدن به ایوان ریتم: ریتم به وسیله قاب‌بندی‌های روی دیوار از طریق تکرار و نور و سایه محور: آب در کنار محور، جهت‌دهی حرکتی ایجاد می‌کند؛ حوض و درختان با تقویت محور، شفافیت و تداوم بصری می‌آفرینند. شفافیت: ایوان با ایجاد دعوت‌کنندگی و حرکت به سمت بنا، نقش شفافیت‌بخشی دارد.	دالان هندسه: هندسه طویل و مستطیل شکل باعث ایجاد حرکت در دالان و رسیدن به حیاط محور: اهمیت دادن به محور طولی با قرار دادن طاق نما سلسله‌مراتب (توالی): عدم وجود عناصر مطلقاً هم‌ارزش (دالان فضای ارتباط‌دهنده بین هشتی و حیاط) باعث حرکت افقی ریتم: ایجاد ریتم از طریق تکرار قاب‌بندی‌های روی دیوار و پوشش‌های سقفی عامل مهم حرکت		حرکت فیزیکی
	تالار نشانه‌های ظاهری محسوس: رنگ‌های روشن و پنجره پنج‌دهنه تالار (دید به حیاط)، حس سبکی و گذر زمان می‌دهند. چهارطاقی مرکزی، تقارن و تعادل بالا و عبور از راهرو برای ورود، حس آرامش و حرمت ایجاد می‌کند. نشانه‌های معنایی: چهارطاقی و مقرنس‌کاری سقف، با تأکید بر کثرت در وحدت، بار معنایی می‌افزایند. نور طبیعی از پنجره‌های مرتفع، با ایجاد سایه‌روشن و انعکاس، فضای مادی را به فضایی با زمینه بازتاب تجلی‌گونه ذات حضرت حق تبدیل می‌کند. ارتفاع زیاد مرکز فضا، نماد هدایت به تعالی است.	حیاط نشانه‌های ظاهری محسوس: خالی شدن از ماده و حضور نور، شفافیت، سبکی و توجه به بعد زمان 		حرکت ذهنی

۴- یافته‌ها و بحث

جداول بالا نشان می‌دهد سیر ادراکی از ماده تا معنا و حرکت ذهنی در خانه‌های تاریخی نیز اتفاق می‌افتد و اینکه چگونه هر فضای معماری متناظر با یک مرحله ادراکی است و چگونه این سیر از ادراک حسی به ادراک معنایی ارتقا می‌یابد. فضا صرفاً ظرف خنثای ادراک تلقی نمی‌شود، بلکه به عنوان عاملی فعال در سازمان‌دهی سیر ادراکی ناظر عمل می‌کند. توالی حرکتی، هندسه، ریتم و ... می‌توانند شدت، جهت و ریتم حرکت ادراکی نفس را تنظیم کرده و زمینه ارتقای ادراک از سطح حسی به مراتب خیالی و عقلی را فراهم آورند. اجزای این خانه‌ها اغلب شامل ورودی، هشتی، دالان، حیاط، ایوان تالار، سه‌دری، گوشوار، حوضخانه، مهتابی می‌شود که ناظر با گذر از هرفضا بنابر عوامل به‌دست آمده در نمودار ۱، ادراک خود را به مرتبه‌ای بالاتر هدایت می‌کند. با توجه به جداول ۳، ۴ و ۵، سه مرتبه ادراکی بر پایه حرکت در سه خانه تاریخی با فضاهای معماری براساس چهار رکن مکث، انتقال، وصل و وحدت به شرح زیر است:

الف) رکن مکث (ورودی): مرتبه حسی و حرکت بصری محدود: در این مرحله، ناظر در مجالی برای آمادگی قرار دارد. ادراک در سطح حسی است، یعنی "حرکت بصری" بر دریافت رنگ و نقش سردر ورودی متمرکز است. این مرحله اولیه، مربوط به عالم طبیعت و قوای حسی نفس است. ذهن هنوز درگیر ماده و صورت‌های ظاهری است. مکث در اینجا، فرصتی برای "حضور" و آماده‌سازی نفس برای مراحل بعدی سلوک است. تأکید بر "ایستادن" فضا نیز نشان‌دهنده توقف اولیه نفس در مواجهه با عالم ماده است.

ب) رکن انتقال (هشتی و دالان): آغاز حرکت ذهنی و تحریک خیال:

این مرحله، گذر از صرف حس به "آمادگی در مخاطب" است. "حرکت بصری و فیزیکی" (گذر از هشتی و دالان تاریک) مقدمه‌ای برای "آغاز حرکت ذهنی" است. تاریکی دالان و وجود نور در انتها، تمثیلی از گذر از ظلمت ماده به نور معرفت است. این تغییر فضا، "قوه خیال ناظر را تحریک می‌کند". در فلسفه ملاصدرا، قوه خیال نقش مهمی در صورت‌بخشی به مدرکات حسی و صور ذهنی دارد که می‌توان تطبیقی بر عالم مثال (برزخ) دانست که صور مجرد از ماده، اما هنوز مقید به مقدار و کیفیت وجود دارند. آغاز حرکت ذهنی نشان‌دهنده ورود نفس به مرتبه تجرید (هرچند نسبی) است.

ج) رکن وصل (حیاط): گذر از ماده به معنا، ادراک خیالی و امکان ادراک عقلی:

حیاط مرکزی به عنوان عنصر جوهری بناها با چهار صفة احاطه‌کننده و باغ و آبنمای میانی، معمولاً از هندسه منظم و منطبق بر جهات اربعه برخوردار است. کارکرد خاکی (زمینی) دارد و شرایط آسایش را در محیط ناسازگار طبیعی پدید می‌آورد و دربرگیرنده مفاهیم کیهانی و نمادین است. حیاط به عنوان "محل اتصال دو پدیده خاکی و آسمانی" یا "مکان انفصال آن دو" اوج تجلی حکمت متعالیه در معماری است. این فضا که "تهی" است و "عامل انسجام"، با "زدودن ماده و حضور نور"، به مفهوم "شفافیت" اشاره دارد. حیاط، با حذف کالبد زائد و تمرکز بر نور و فضا ناظر را از "سطح مادی فراتر" می‌برد. "نور" در فلسفه اسلامی و ملاصدرا، نمادی از وجود و معرفت الهی است. "ادراکات در مرتبه خیالی" است، اما پتانسیل "افزودن قوه عقل" و رسیدن به "مرتبه عقلی" وجود دارد.

د) رکن وحدت (حوضخانه، تالار، سه‌دری، گوشوار): اوج ادراک عقلی و اتحاد با معنا:

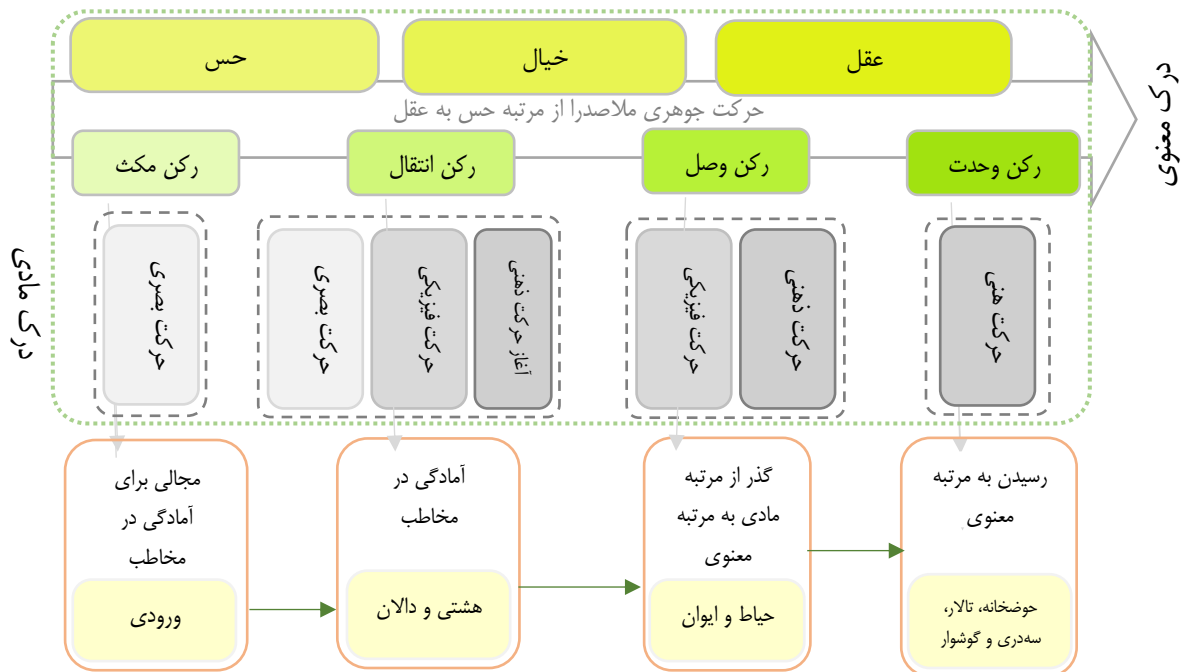
این رکن، "اوج ادراک در خانه" و رسیدن به "عالی‌ترین مرتبه ادراکی" است. در اینجا "حرکت بصری و فیزیکی بازمی‌ایستد" و "تنها حرکت ذهن ناظر" است که در فضایی سرشار از نور، تعادل و تزیینات هندسی و طبیعی به "ادراک معنا" می‌رسد و به "وحدت با معانی پنهان" دست می‌یابد. این مرحله، تجلی "عالم عقل" است. ناظر با "صرف بیشتر زمان و حضور فعال ذهن خویش"، ابعاد وجودی خود را وسعت می‌دهد تا در معنا غرق شود. حوضخانه با نورگیری مشبک و انعکاس نور بر آب، نمادی از تجلی حقایق الهی (نور) در عالم ظهور (آب) است که باعث غنای ادراک عقلی می‌شود.

عدم وجود کتیبه‌های ملموس و تمرکز بر نشانه‌های محسوس و معنایی در خانه‌ها، نشان‌دهنده طراحی این فضاها برای ادراک شهودی است، که معنا را نه از طریق بیان کلامی، بلکه با تجربه مستقیم فضای کمال‌یافته القا می‌کند. موارد مطرح شده برای هر فضا براساس ارکان چهارگانه در پلان خانه‌ها در شکل ۴ آورده شده است.

یافته کلیدی نشان می‌دهد سیر ادراکی گذار از ماده به معنا منحصر به مساجد نیست و در خانه‌های تاریخی (مطالعه‌شده در اصفهان) نیز محقق می‌شود. این امر همسو با پژوهش اسلام‌پور، میرریاحی و حبیب (۱۴۰۰) است که خانه‌های حیاطدار را بازنمایی عالم هستی انسان می‌دانند؛ جایی که تداعی معانی فراکالبدی، پیوند انسان و مکان را تعمیق می‌بخشد. در این پژوهش، ارکان ادراکی مبتنی بر حرکت (کیفیت‌بخش ادراک) در سه خانه اصفهان تبیین شده است که در نمودار ۱ نشان داده شده است.

شکل ۴. بررسی ادراک براساس ارکان چهارگانه در پلان خانه‌های خانه حاج مصورالملکی، خانه داوید، خانه زوولیان به ترتیب از راست به چپ

نمودار ۲. ارتباط انواع حرکت و ارکان ادراکی در خانه تاریخی

بصری باعث ایجاد مکت، حرکات بصری، فیزیکی و شروع حرکت ذهنی باعث انتقال فرد و حرکت ذهنی و فیزیکی باعث وصول در فضای حیاط و حرکت معنایی با نشانه‌های موجود در فضا وحدت و رسیدن فرد به معنا می‌شود. منتهی در پژوهش شجاری، سلخی خسرقي و آصفی (۱۳۹۷) نشانه‌هایی که باعث حرکت ذهنی می‌شوند به سه بخش تقسیم شده‌اند؛ نشانه‌های ظاهری ملموس، نشانه‌های ظاهری محسوس و نشانه‌های معنایی که منظور از نشانه‌های ملموس در این پژوهش کتیبه‌ها و سنگ‌نبشته‌ها عنوان شده است؛ اما با توجه به اینکه در این پژوهش

در مورد ارکان و فضاهای مرتبط، یافته‌های پژوهش تا حدودی هم‌راستا با پژوهش اردلان و بختیار (۱۳۹۰) می‌باشد که ذیل مفهوم پیوستگی فضا، تداوم حرکتی راه، لازمه ادراک می‌دانند؛ و ادراک را در سه رکن و مرحله اتصال، انتقال [حرکت] و وصول تعریف می‌کند و قائل به رکن چهارم و رکن وحدت نمی‌باشد که با بررسی آن در دو مسجد شیخ لطف‌الله و شاه اصفهان مرحله اتصال و انتقال را به ترتیب در بخش ورودی و دالان و حیاط می‌داند. در ارتباط با انواع حرکت و ارتباط آن با ارکان چهارگانه نتایج همسو با بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی (۱۴۰۱) است که معتقدند حرکت

از مکان مقدس بوده و می‌تواند در مواجهه با فضاهای زیست روزمره نیز تحقق یابد.

در این پژوهش جهت پاسخ به سوالات، بر پایه اقسام حرکتی و چهار رکن ادراکی سه خانه تاریخی اصفهان مورد واکاوی قرار گرفته است؛ تا ظرفیت‌های ایجاد شده ناشی از نوع حرکت در هر رکن ادراکی خانه تعریف شود. در سلسله‌مراتب حرکتی خانه‌های حاج مصورالملکی، زوولیان و داوید ابتدأ حرکت، از نوع بصری در رکن مکث (فضای ورودی)، و نوع فیزیکی در رکن انتقال (هشتی ورودی و دالان) شروع می‌شود؛ و از آنجایی که ناظر صرفاً به عناصر مادی توجه دارد، به طبع شامل ادراکات حسی می‌شود؛ اما در دالان کناری ورودی به خاطر حضور نور در انتهای مسیر حرکتی، حرکت ذهنی آغاز می‌شود؛ سپس در رکن وصل (حیات) به‌عنوان قلب خانه، از طریق زدودن ماده و حضور نور، زمینه ادراک خیالی و عقلی را فراهم می‌کند. اما اوج ادراک در رکن وحدت (به‌ترتیب فضاهای حوضخانه، تالار، سه‌دری و گوشوار) رخ می‌دهد، که جسم و چشم از حرکت می‌ایستد و تنها ذهن حرکت می‌کند، و به مدد قوه عقل، ناظر می‌تواند از درک مادی فاصله بگیرد و صرفاً درک باطن کند.

در واقع حرکت در خانه‌های بررسی‌شده نشان می‌دهد سازمان فضایی خانه‌های تاریخی، سیستمی پویا برای هدایت ادراک از سطح مادی به مراتب متعالی است. به‌طوری که ادراک حسی در بخش ورودی، هشتی و تا حدودی دالان خانه اتفاق می‌افتد، ادراک خیالی از بخش هشتی و دالان شروع می‌شود و تا حیات و ایوان ادامه دارد و عالی‌ترین درجه ادراک که از آن به‌عنوان ادراک عقلی یاد می‌شود از دالان شروع و اوج آن به ترتیب در فضاهای حوضخانه، تالار، سه‌دری و گوشوار رخ می‌دهد. این پژوهش نشان می‌دهد که چگونه معماری سنتی ایرانی، به‌ویژه در خانه‌های تاریخی، تنها مجموعه‌ای از فضاها و کالبد مادی نیستند، بلکه کالبدهایی هستند که با روحی از حکمت و عرفان بنا شده‌اند و فضاها دارای پتانسیل ارتقای وجودی می‌باشند. این نگاه، معماری را از صرف یک فن به یک هنر متعالی و ابزاری برای تعالی وجودی انسان ارتقا می‌دهد و بیانگر عمق نگرش حکمت بنیان‌معماران گذشته به مقوله «سکونت» است. تفاوت در نشانه‌ها و اوج حرکت ذهنی نشان‌دهنده تناسب فضا با کارکرد و هدف اصلی آن است، اما اصل سیر و سلوک ادراکی مشترک است.

سیر ادراک در خانه بررسی می‌شود به علت عدم وجود کتیبه در این نوع فضا حرکت ظاهری فقط شامل نشانه‌های ظاهری و معنایی می‌باشد و خود عدم وجود نشانه‌های ملموس (کتیبه) در خانه‌ها، بر نقش فضا و نور به‌جای عناصر نوشتاری تأکید دارد. همچنین پژوهش حاضر در سه رکن مکث، انتقال و وصل و فضاهایی که مربوط به این ارکان در پژوهش‌های انجام‌گرفته در مساجد مختلف شجاری، سلخی خسرقی و آصفی (۱۳۹۷) و (۱۳۹۶)، بنی‌اسدی باغمیرانی، حسینی و شاهچراغی (۱۴۰۱) یکسان است. به عبارت دیگر تقریباً مسجد و خانه تا مرحله و رکن وصول دارای شباهت هستند اما فضاها و نشانه‌های آن که رکن وحدت در آن رخ می‌دهد کاملاً متفاوت می‌باشد به‌طوری که در مساجد با توجه به پژوهش‌های انجام‌گرفته در اوج حرکت ذهنی و رسیدن به کمال در گنبدخانه اتفاق می‌افتد ولی در خانه در فضاهای مختلف که عالی‌ترین نمود آن در فضای حوضخانه است.

۵- نتیجه‌گیری

حرکت و ادراک در فلسفه قابل‌تعمیم به معماری و فضاهای بنا است. در معماری ادراک حقیقی فضا تنها با حرکت و قدم زدن در اثر معماری و تماشای گوشه به گوشه‌ی اثر ممکن است تا هدف سوق دادن ادراکات انسانی به عالم معنا تحقق یابد. پیگیری این هدف در اندیشه اسلامی و فلاسفه‌ای همچون ملاصدرا، به واسطه مفهوم حرکت محقق می‌شود. در حقیقت، حرکت در قالب‌های عینی و ذهنی، محملی برای درک حقیقی و خروج از ماده به خیال و نهایتاً به عقل است. این پژوهش نشان می‌دهد سیر ادراک از ماده به معنا، علاوه بر مسجد در خانه نیز رخ می‌دهد؛ چراکه خانه نیز می‌تواند محملی برای تعالی روحی و ادراکی باشد. خانه‌های تاریخی اصفهان با طراحی سلسله‌مراتب فضایی، مسیری پلکانی از ماده به معنا خلق می‌کنند. خانه تاریخی، ضمن حفظ کارکرد اصلی خود به عنوان مأوای زندگی روزمره، به‌واسطه ویژگی‌های فضایی خاص، پتانسیل فراهم آوردن تجربه‌ای چندحسی و تعالی‌بخش را دارد که با سیر صعودی ادراک در فلسفه ملاصدرا هم‌خوانی دارد. در حکمت متعالیه، ارتقای ادراک وابسته به نحوه تحقق مراتب وجودی در ادراک ناظر است و نه صرفاً به کارکرد عبادی فضا؛ از این‌رو، فضاهای زیست روزمره نیز می‌توانند واجد ظرفیت معنا باشند، بی‌آنکه در زمره فضاهای مقدس قرار گیرند. براساس نظریه حرکت جوهری، نفس انسانی در فرآیند ادراک، حرکتی تدریجی از مرتبه حسی به مراتب خیالی و عقلی را تجربه می‌کند. این حرکت، مستقل

منابع

- احمدی، فرهاد. (۱۳۹۱). فصل و وصل در معماری سنتی ایران، *فصلنامه‌ی کیمیای هنر*، ۱(۳)، ۱۳۱-۱۳۵.
- اردلان، نادر، و بختیار، لاله. (۱۳۹۰). *حس وحدت (سنت عرفانی در معماری ایرانی)*. ترجمه حمید شاهرخ. تهران: خاک.
- ارشدریاحی، علی و واسعی، صفیه. (۱۳۹۰). ارتباط مراتب وجود با مراتب ادراک از نظر ملاصدرا. *جستارهایی در فلسفه و کلام (مطالعات اسلامی)*، ۴۳(۲/۸۶)، ۴۵-۹.
- اسلام‌پور، شیمیا؛ میرریاحی، سعید و حبیب، سوزان. (۱۴۰۰). در جست‌وجوی معنای خانه: تبیین مؤلفه‌های کالبدی تجلی‌بخش معنا با استفاده از مفاهیم نظری پدیدارشناسی مطالعه موردی: خانه‌های حیاط‌دار همدان. *باغ نظر*، ۱۸(۱۰۵)، ۹۲-۷۹.
- امینی، مهدی. (۱۳۹۴). ادراک حسی زیبایی از دیدگاه ملاصدرا و تبیین آن به عنوان معقول ثانی فلسفی. *فصلنامه کیمیای هنر*، پژوهشکده هنر، ۴(۱۵)، ۹۷-۸۳.
- آصفی، مازیار، شجاری، مرتضی و سلخی خسرقی، صفا. (۱۳۹۶). حرکت تکاملی نفس آدمی در فضای مسجد برمبنای آرای ملاصدرا (نمونه موردی مسجدکبود تبریز). *فصلنامه کیمیای هنر*، ۶(۲۲).
- بالالی اسکویی، آریتا؛ شجاری، مرتضی؛ حیدری ترکمانی، مینا و موسوی شربیانی، سید جلال. (۱۴۰۱). بررسی تجلی وحدت در مسجد امام اصفهان براساس آراء ابن عربی. *حکمت معاصر*، ۱۳(۱)، ۲۹-۵۹.
- بمانیان، محمدرضا، و عظیمی، سیده فاطمه. (۱۳۹۵). انعکاس معانی منبعث از جهان بینی اسلامی در طراحی معماری. *فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، ۱(۲)، ۳۹-۴۸.
- بنی‌اسدی باغمیرانی، مهدی؛ حسینی، بهشید و شاهچراغی، آزاده. (۱۴۰۱). تبیین سیر ادراکی در مساجد عصر صفوی، از ماده تا معنا مبتنی بر آرای ملاصدرا (موردپژوهی: مسجد امام و مسجد شیخ لطف‌الله). *دوفصلنامه علمی حکمت صدرایی*، ۱۱(۲)، ۱۶۳-۱۷۸.
- بنی‌اسدی باغمیرانی، مهدی؛ حسینی، سید بهشید و شاهچراغی، آزاده. (۱۴۰۱). جستاری در مراتب ادراکی مسجد مدرسه آقا بزرگ کاشان، براساس نظریه حرکت جوهری ملاصدرا. *حکمت معاصر*، ۱۳(۲)، ۶۳-۸۷.
- بهاروند، لیلا؛ صافحیان، محمد و عبایی کوپایی، محمود. (۱۴۰۱). حرکت جوهری و تجسم اعمال از دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی. *ماهنامه جامعه شناسی سیاسی ایران*، ۵(۱۲)، ۲۳۵۴-۲۳۶۵.
- تمیمی، مجید، و فرامرز قراملکی، احد. (۱۴۰۰). چپستی معرفت نفس در فلسفه صدرالمتألهین. *دوفصلنامه علمی حکمت صدرایی*، ۱(۲)، ۵۳-۶۵.
- حسینی شاهرودی، سیدمرتضی؛ اسکندری، زهرا. (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی فعالیت ذهن در فرایند ادراک از دیدگاه ملاصدرا و هوسرل. *دوفصلنامه حکمت صدرایی*، ۱(۲)، ۷۵-۸۶.
- خانی، ابراهیم، و فرقانی، محمدکاظم. (۱۳۹۱). تبیینی جدید از حرکت جوهری بر اساس علم ذاتی طبایع. *حکمت معاصر*، ۴(۱)، ۵۱-۶۴.
- دامیار، زینب؛ زارع، لیلا؛ طلایی، آویده و مختاباد، سید مصطفی. (۱۴۰۲). ادراک معانی و عوامل معنا ساز خانه‌های سنتی دوره قاجار یزد با رویکرد نشانه‌شناسی فرهنگی. *گردشگری فرهنگ*، ۴(۱۴)، ۶-۱۷.
- ساجدی، علی محمد. (۱۳۸۹). معرفت‌النفس از رهگذر پیوند میان عقل و فطرت و دین از دیدگاه صدرالمتألهین. *فصلنامه جاویدان خرد*، ۵(۱۰)، ۲۸-۵.
- سلیمانی دره‌باغی، فاطمه. (۱۳۹۸). مقایسه کارکردهای عقل از منظر ملاصدرا با کارکردهای عقل در قرآن، *دوفصلنامه حکمت معاصر*، ۱۰(۲).
- سلیمانی شیبجانی، زینب، خاکپور، مژگان و رئیس سمیعی، محمدمهدی. (۱۳۹۳). بازنگری اصول و اهداف معماری معاصر ایرانی با استفاده از نظرگاه فکری ملاصدرا، *فصلنامه نقش‌جهان*، ۴(۱).
- شجاری، مرتضی؛ سلخی خسرقی، صفا و آصفی، مازیار. (۱۳۹۶). حرکت تکاملی نفس آدمی در فضای مسجد برمبنای آرای ملاصدرا (نمونه موردی: مسجد کبود تبریز). *کیمیای هنر*، ۶(۲۲)، ۷۵-۸۸.
- شجاری، مرتضی؛ سلخی خسرقی، صفا و آصفی، مازیار. (۱۳۹۷). مراتب ادراک فضای سیال در مسجد جامع تبریز؛ با نگاهی به مفهوم حرکت در آراء ملاصدرا. *حکمت معاصر*، ۹(۳)، ۱۵۷-۱۷۹.
- عزیزی، رامین، و ابراهیمی، حسن. (۱۳۹۷). رابطه نفس و قوا از دیدگاه ملاصدرا و آقا علی زنوزی، *پژوهش‌های فلسفی، دانشگاه تبریز*، ۱۲(۳۲)، ۹۴-۱۰۹.
- عسگری، علی؛ فتحی، راضیه. (۱۴۰۱). نقش ابزارهای طراحی در کیفیت ایده‌پردازی و ارائه طرح‌های معماری. *باغ نظر*، ۱۹(۱۱۳)، ۸۷-۱۰۴.
- قانع، محمدرضا و شیخ‌السلام، علی. (۱۴۰۲). نقد، نظریه‌پردازی و پژوهش در معماری، مرمت، احیا، طراحی و معماری داخلی با رویکرد انسان دوستانه، *هنر معماری*، ۶۹.
- کلانتری، مائده، و سعدوندی، مهدی. (۱۴۰۰). تشکیک در منشأ شباهت آثار هنرهای اسلامی (براساس آراء ملاصدرا). *فصلنامه آرماتشهر*، ۲۰(۱۴۷)، ۳۰-۱۵۶.
- کیانی، غلامرضا، و مدنیان، مینا. (۱۳۹۴). خانه استاد مصورالملکی «خانه نقاشی اصفهان». *همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران*.
- گنجور، مهدی؛ صادقی حسین‌آبادی، مجید؛ بیدهندی، محمد؛ رحیم‌پور، فروغ السادات. (۱۳۹۴). تأثیر نظریه «حرکت جوهری» بر اندیشه کلامی ملاصدرا. *خردنامه صدر*، ۴(۴)، ۵۷-۵۷.
- مختاری، محمدحسین. (۱۳۹۹). بررسی ادراک حسی از دیدگاه ارسطو و ملاصدرا. *فصلنامه خردنامه صدر*، بنیاد حکمت اسلامی صدر، ۲۰(۳)، ۳۱-۴۰.
- ملاصدرا (۱۹۸۱). *الحکمة المتعالیة فی الاسفار الاربعه*، ج ۱ و ۲ و ۳ و ۴، قم: طلیعه نور.
- مهدویژاد، محمدجواد، و ناگهانی، نوشین. (۱۳۹۰). تجلی مفهوم حرکت در معماری معاصر ایران، *مطالعات شهرآیانی-اسلامی*، ۲(۳)، ۲۲-۳۴.
- نتاج، محمدابراهیم. (۱۳۹۳). نقش خیال در مکاشفات صوری از دیدگاه سهروردی و صدرا، *فصلنامه جاویدان خرد*، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۱(۲۱)، ۱۸۳-۲۰۴.
- نوابی، کامبیز، و حاجی قاسمی، کامبیز (۱۳۷۷). *گنجنامه مساجد اصفهان*، دفتر دوم، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

References

- Ahmadi, F. (2012). Union and Separation in Iranian Traditional Architecture. *Kimiya-ye- Honar*, 1(3), 131-135. (in persian)
- Ardalan, N., & Bakhtiar, L. (2011), *Sense of Unity (Mystical Tradition in Iranian Architecture)*. Translated by Hamid Shahrokh. Tehran: Khak. (in persian)
- Arshad Rīyāhī, A. & Wāsi'ī, S. (2011). Relation of Levels of Existence to the Levels of Perception in Mullā Ṣadrā's View. *Essays in Philosophy and Kalam*, 43(1), 10-45. (in persian) [doi: 10.22067/philosophy.v43i1.11266](https://doi.org/10.22067/philosophy.v43i1.11266)
- Asgari, A; Fathi, R. (2022). Examining the Role of Design Tools in Quality of Ideation and Presenting Architectural Designs. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 19(113), 87-104. (in persian) [doi: 10.22034/bagh.2022.319442.5068](https://doi.org/10.22034/bagh.2022.319442.5068)
- Azizi, R. & Ebrahimi, H. (2018). The Relation of Soul to Its Powers from the Perspective of Mulla Sadra and Modares Zonouzi. *Journal of Philosophical Investigations*, 12(23), 91-109. (in persian)
- Baharvand, L; Safehiyan, M, & Abaei Koopaei, M. (2023). Substantial movement and embodiment of actions from the perspective of Ayatollah Javadi Amoli. *Journal of Iranian Political Sociology*, 5 (12). (in persian)
- Balali Oskoui, A; Shajari, M; Heydari Torkamani, M; Mousavi sharabiani, S. J. (2022). Manifestation of Unity in the Imam Mosque of Isfahan according to Ibn 'Arabī's Views. *Contemporary Wisdom*, 13 (1), 29-59. (in persian)
- Bamanian, M. R; Azimi, S.F. (2016). Reflection of meanings derived from the Islamic worldview in architectural design. *Iranian Islamic city studies*, 1(2), 39-48. (in persian)
- Baniasadi Baghmirani, M., Hosseini, S. B. and Shahcheraghi, A. (2023). Explaining the Perceptual Journey in Safavid Mosques, from Matter to Meaning based on Mulla Sadra's Views (Case study: Imam Mosque and Sheikh Lotfollah Mosque). *SADRĀ'I WISDOM*, 11(1), 163-178. (in persian) [doi: 10.30473/pms.2022.60315.1893](https://doi.org/10.30473/pms.2022.60315.1893)
- Baniasadi Baghmirani, M., Hosseini, S. B. and Shahcheraghi, A. (2023). Perceptual Degrees of Aqa Buzurg Mosque-School in Kashan in terms of Mullā Ṣadrā's Theory of Substantial Motion. *Contemporary Wisdom*, 13(2), 63-87. (in persian) [doi: 10.30465/cw.2023.39386.1860](https://doi.org/10.30465/cw.2023.39386.1860)
- Damyar, Z. , Zare, L. , Talaei, A. and Mokhtabad Amrei, S. M. (2023). Perceptions of the Meanings and Meaning-Making Factors of Yazd Traditional Houses Based on the Approach of Cultural Semiotics. *Tourism of Culture*, 4(14), 6-17. (in persian) [doi: 10.22034/toc.2023.402139.1126](https://doi.org/10.22034/toc.2023.402139.1126)
- eskandari, Z. and Hosaini Shahrudi, S. M. (2017). A Comparative Study of Mulla Sadra and Husserl on Mind Agency in Perception Process. *SADRĀ'I WISDOM*, 6(1), 75-86. (in persian)
- Eslampour, S., MirRiahi, S. & Habib, S. (2022). In Search of the Meaning of Home: Explaining the Physical Components Reflecting Its Meaning Through the Theoretical Lens of Phenomenology Case study: Hamedan Yard Houses. *Bagh-e Nazar*, 18(105), 79-92. [doi: 10.22034/bagh.2021.274639.4813](https://doi.org/10.22034/bagh.2021.274639.4813)
- Ganjvar, M, Sadeqi Hassanabadi, M, Bidhendi, M, Rahimpour, F.al-Sadat. (2015). "The Impact of the Theory of Trans-Substantial Motion on Mulla Sadra's Kalami Thought." *Kheradname-ye sadra*, 20(4), 1-10. (in persian)
- Ghanei, M. R & Sheikh-e-Salam, A. (2023). Criticism, theorizing and research in architecture, restoration, revival, design and interior architecture with a humanitarian approach, *Art of Architecture*, 69. (in persian)
- Haji Ghasemi, K & Navaei, K. (1998), *Ganjnameh- Mosques of Isfahan*, Second Edition, Tehran: Shahid Beheshti University. (in persian)
- kalantari, M. and Saedvandi, M. (2021). Skepticism over the Origin of Similarity of Islamic Works of Art Using Mulla Sadra Perspective. *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 14(34), 147-156. (in persian) [doi: 10.22034/aaud.2019.186092.1882](https://doi.org/10.22034/aaud.2019.186092.1882)
- Khani, E. and Forghani, M. K. (2012). A New Interpretation of Substantial Motion on the Ground of Essential Knowledge of Natures. *Contemporary Wisdom*, 4(1), 51-64. (in persian)
- Kiani, Gh.R, & Madanian, M. (2015). The House of Master Musavar-ol-Malaki "Isfahan Painting House". National Conference on Native Iranian Architecture and Urban Planning. (in persian)
- Mahdvinezhad, M. J; Nahalid, N. (2010). The Manifestation of the Concept of Movement in Contemporary Iranian Architecture, *Iranian Islamic city studies*, 2(3), 22-34. (in persian)
- Malasadra. (1981). *Al-Hikmat al-Muta'aliyah in the Four Books*, vols. 1, 2, 3, and 8, Qom: Tali'eh Noor. (in persian)
- Mokhtari,Muhammad Husein. (2020). Sense Perception in Aristotle and Mullā Ṣadr. *Kheradname-ye sadra*, 3(25),31-40. (in persian)
- Nattaj, M. E. (2015). The Role of Imagination in Formal Unveilings from Suhrawardī's and Mulla

- Şadrā's Point of View. *Sophia Perennis*, 11(26), 183-204. (in persian)
- Sajedi, A. M. (2011). "Know Thyself" through the connection between intellect, innate nature, and religion from the perspective of Şadr al-Muta'allihīn. *Sophia Perennis*, 07(14), 5-29.
- Shajari, M., Salkhi khasraghi, S & Asefi, M. (2017). Perfection Movement of the Soul of Man in Mosque Space on the Basis of Mulla Sadra's Views Case Study: Tabriz Blue Mosque. *Kimiya-ye- Honar*, 6(22), 75-88. (in persian) <http://kimiahonar.ir/article-1-937-en.html>
- shajari, M., salkhi, S. & asefi, M. (2018). Levels of fluid space perception in TabrizJame mosque; Through the concept of Movement in MullaSadra's votes. *Contemporary Wisdom*, 9(2), 157-176. (in persian) [doi: 10.30465/cw.2018.3414](https://doi.org/10.30465/cw.2018.3414)
- soleimani sheijani, Z. (2014). A Review on the principles and objectives of contemporary architecture in Iran from Mulla Sadra's point of view. *Naqshejahan*. 4(1). (in persian)
- Soleimani, F. (2020). Comparing the Functions of Intellect from the Viewpoint of Mullasadra and Holy Quran. *Contemporary Wisdom*, 10(2), 155-179. [doi: 10.30465/cw.2020.4851](https://doi.org/10.30465/cw.2020.4851)
- Tamimi, M. & faramarz ghmaleki, A. (2021). The meaning of "self-knowledge" in the philosophy of Sadr al-Mutawlin. *SADRĀ'I WISDOM*, 9(2), 53-65. (in persian) [doi: 10.30473/pms.2019.44092.1670](https://doi.org/10.30473/pms.2019.44092.1670)
- Zumthor, P. (1998), *Peter Zumthor works: buildings and projects 1979-1997*, P.11,24,46.